

TÜRKÇE ATASÖZLERİ İÇEREN OSMANLI DÖNEMİ DİL YADİĞÂRLARI *Ottoman Period's Relics of Turkish Proverbs*

Engin ÇETİN¹

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, ecetin@cu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5720-9126
Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 08.04.2021
Kabul/Accepted: 21.09.2021

DOI: 10.20322/littera.978573

Anahtar Kelimeler

Türk atasözleri, durûb-ı
emsâl, Osmanlı atasözleri.

ÖZ

Atasözleri, bir milletin düşünce yapısını, olaylara ve durumlara bakış açısını ortaya koyan, milletlerin kültürel birikimini yansıtan söz öbekleridir. Atasözlerinin Türkçe ilk kaynakları Orhon Yazıtları olarak gösterilse de üç büyük yazıttaki atasözüne benzer özellik gösteren sözlerin başka herhangi bir kaynakta tespit edilmemiş olması bunların toplumun ileri gelenlerine ait veciz sözler olduğu ihtimalini güçlendirir. Hâlbuki *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki "sav"ların büyük çoğunluğunun varlığı hem tarihî hem de çağdaş Türk dillerinde tespit edilmiştir. Bu nedenle ilk kaynak olarak *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü kabul etmek daha uygun olabilir. Atasözleri Anadolu için de vazgeçilmez bir unsur olarak hem edebî hem de didaktik özellikleri yönüyle kullanılmıştır. Böylelikle Türkçe atasözleri için Osmanlı döneminde hazırlanan eserler de bizler için önemli kaynak niteliğindedir. Bu çalışmada, atasözlerine farklı türlerde ve sıklıkla karşılaşılan Osmanlı döneminde yerli ve yabancılar tarafından hazırlanmış, Türkçe atasözleri içeren eserler tanıtılarak söz konusu eserlerdeki atasözlerinin bir araya getirilmesinin farklı açılardan önemini vurgulamak amacıyla eserlerdeki atasözlerinin sayısı ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Çalışma kısa bir "Giriş" in ardından "Yabancı Müelliflerce Hazırlanan Eserler" ve "Osmanlı Müelliflerince Hazırlanan Eserler" olmak üzere iki ana esasa dayanan "İnceleme" bölümünü içermektedir. "Osmanlı Müelliflerince Hazırlanan Eserler" de "Atasözü Derlemeleri", "Nasihatnâme (Pendnâme) Türündeki Eserler", "Divanlardaki Atasözleri" ve "Diğer Eserler" olmak üzere sınıflandırılmıştır. "Sonuç" bölümünde ise konuyla ilgili genel değerlendirmeler yer alır.

ABSTRACT

Proverbs are phrases that reveal the mentality of a nation, its perspective on events and situations, and reflect the cultural accumulation of nations. Even though the first Turkish sources of the proverbs are shown as the Orkhon Inscriptions, the fact that the words similar to the proverbs in the three big inscriptions have not been found in any other source corroborates the possibility that these are terse words belonging to the notables of society. However, the existence of the majority of the "sav" in *Dîvânu Lugâti't-Türk* has been determined in both historical and modern Turkic languages. Therefore, it may be more appropriate to accept that *Dîvânu Lugâti't-Türk* is the first source. Proverbs have been used both literary and didactically as an essential element for Anatolia. In this way, the works prepared for Turkish proverbs in the Ottoman period are also important sources for us. In this study, works including Turkic proverbs prepared by locals and foreigners during the Ottoman period have been introduced, and the number and quality of proverbs in the works have been emphasized for the purpose of showing the importance of these works. The study, after a brief "Giriş" section, includes a "İnceleme" section based on two main principles: "Yabancı Müelliflerin Hazırladığı Eserler" and "Osmanlı Müelliflerinin Hazırladığı Eserler". "Osmanlı Müelliflerinin Hazırladığı Eserler" have been classified as "Atasözü Derlemeleri", "Nasihatnâme (Pendnâme) Türündeki Eserler", "Divanlardaki Atasözleri" and "Diğer Eserler". As for the "Sonuç" section, there are general evaluations related to the subject.

Keywords

Turkish proverbs, durûb-ı
emsâl, Ottoman proverbs.

Atıf/Citation: Çetin, E. (2021), "Türkçe Atasözleri İçeren Osmanlı Dönemi Dil Yadigârları", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1087-1101.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Engin ÇETİN, ecetin@cu.edu.tr

GİRİŞ

Milletlerin yaşam ve düşünüş tarzını, olaylara bakışını yansıtan, üzerinde uzlaşmış kültür ürünleri olan atasözlerinin¹ Türkçe en eski kaynağı olarak pek çok çalışmada Orhon Yazıtları gösterilmiştir ancak yazıtlardaki sözler yapı ve içerik bakımından atasözlerine benzemekle birlikte başka kaynaklarda tespit edilemediği için bunları atasözü olarak değil, vecize olarak değerlendirmek mümkündür. Zira bilindiği gibi atasözlerinin en önemli yönü kalıplaşma özelliğidir. Uygurca metinlerdeki atasözü niteliği gösteren sözlerin bir kısmı yine aynı sebeple ve bir kısmı da bu metinlerin çeviri olması ve bu yönüyle Türk kültürüne ait olmaması sebebiyle Türk atasözlerinin ilk örnekleri arasında sayılmamalıdır. Uygurlardan kalan birtakım Türk atasözleri bulunmakla birlikte bunlar ileri tarihli eserlerde yer almıştır. Böylelikle Türk atasözlerinin ilk kaynağını *Divanu Lugati't-Türk* kabul etmek gerekir. Ancak bu sözlerin ilk olarak *Divanu Lugati't-Türk*'te tespit edilmiş olması elbette Türklüğün önceki dönemlerinde atasözlerinin bulunmadığı, kullanılmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim Orhon Yazıtları'nda ve özellikle de Tunyukuk Yazıtı'nda işlek bir mecaz kullanımı mevcuttur. Ayrıca atasözlerinin oluşumunun uzun bir zamanı gerektirmesi *Divanu Lugati't-Türk*'teki atasözlerinin de çok eski devirlere gittiğini düşündürür.

Atasözleri kültürün önemli yansıtıcıları olarak dilden dile zamandan zamana ulaşır. Az sözle çok şey anlatma amacıyla kullanılan bu kalıp sözler yargı bildiren, öğüt içeren yapılar olduğu için bir dil malzemesi olarak bunların kayıt altına alınması çalışmalarının yanı sıra edebiyatta öğretici metinlere de konu olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı sahasında Türk atasözleri içeren eserler ve bu eserlerle ilgili araştırmalar hakkında bilgi verilecektir. Atasözleri içeren dil yadigârlarında sözlerin yer alışıyla ilgili en temel sorunlardan biri kuşkusuz atasözleri yanında deyimlere de –atasözü kabul edilerek- yer verilmesidir. Aslında bu sorun bugün de karşılaşılan bir durum olarak kabul edilebilir. Atasözünün kapsamı, deyim ve atasözü ayrımı vb. sorunlarla ilgili çok sayıda çalışma da mevcuttur (Örneğin bk. Yüceol Özezen 2001: 871 vd.).

İNCELEME

1. Yabancı müelliflerce hazırlanan eserler

16. yüzyıldan başlayarak yabancı tüccar, bürokrat ve bilginlerin özellikle İstanbul'a gelerek buradan derledikleri atasözlerini ülkelerine döndüklerinde yayımladıkları bilinmektedir. Bu eserlerden bilinen en eski tarihlisinin tam

¹ Bugün anonim kabul edilen her tür için olduğu gibi atasözleri için de menşe sorunu önemli ve çoğu zaman işin içinden çıkılmaz bir konudur. Bir millet kullandığı atasözlerinin çoğunu kendisi yaratmış, kendisine yakın gelen, uygun bulduğu az bir kısmını ise başkalarından almıştır. İster kendisinin yarattığı ister başkasından aldığı olsun atasözleri o topluma mal olmuştur. Çalışmada atasözlerinin menşe sorunu ele alınmamıştır. Çalışmanın genelinde çoğu zaman Türkçe atasözleri ifadesi kullanılmış olsa da zaman zaman bilinçli olarak kullandığımız Türk atasözleri ifadesi menşe ayrımı gözetmeksizin Türklerin kullandığı atasözlerini karşılamaktadır.

anlamıyla bir derleme olmamakla birlikte H. Megiser'in ilk baskısı 1592'de yapılan 1605 ve 1606 tarihlerinde yeniden yayımlanan *Paroemiologia Polyglottos* adlı 98² atasözü içeren eseri olduğu kabul edilmektedir (Bekar 2019a: 3). Megiser, 1612 tarihli *Institutio Language Turcicae* adlı Türkçe gramerinde de 220 Türk atasözüne yer vermiştir (Dilâçar 1970: 207, Stein 2000: 2; Durmuş 2017: 660, Bekar 2019a: 3). G. B. Montalbano'nun 1632'de yayımladığı düşünülen *Turcicae linguae per terminos latinus educta Syntaxis in usum eorum qui in Turciam missiones subeunt ad nutum sacrae congregationis de propoganda fide* başlıklı eserinde 144 Türk atasözü yer almaktadır (Bekar 2019a: 4). Johannes Hrabskius tarafından kaleme alınan, 1655 tarihli Latince *Proverbia quaedam Arabica, Persica, & Turcica: In Gratiam Praedictarum Linguarum Cultorum Edita* adlı bir atasözü derlemesi de 1688'e kadar üç baskı yapmıştır. Eserde, 10 Türk atasözü dışında 8 Arap ve 10 da Fars atasözü yer almaktadır (Durmuş 2018: 39). M. M. Francesco'nun iki ciltten oluşan, Türkçenin gramerine ayrılan ikinci cildi 1670'de yayımlanan *Syntagmaton Linguarum Orientalium quae in Georgiae regionibus audiuntur liber primus, complectens Georgianae, seu Ibericae vulgaris linguae institutiones grammaticas.: (with) Liber secundus complectens Arabum et Turcarum orthographiam ac Turcicae linguae institutiones*. Başlıklı eserinde çeşitli gramer başlıkları altında 110 atasözü tespit edilmiştir (Bekar 2019a: 4). 1672 tarihli, J. N. Harsany'nin *Collquia Familiaria Turcico* adlı eseri, Türkçeyi Osmanlı dışındaki topluluklara karşılıklı konuşmalarla öğretmeyi amaçlamaktadır (İğci 2015: 72). Eserde 1 atasözü tespit edilmiştir (Bekar 2019a: 4). Timoteo Agnellini'ye ait, 1688 tarihli, *Proverbia Utili, e Virtuosi in Lingua Araba, Persiana e Turca* başlıklı atasözü derlemesinde 38 atasözü yer almaktadır (Drimba 1989: 24, Bekar 2019a: 5). Yine 1688 tarihinde yayımlanan G. B. Donado, Della Letteraturade 'Turchi' adlı eserde 12; aynı yazarın aynı yine 1688'de basılan *Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turcheschi Transportati dal Proprio* adlı eserinde farklı başlıklar altında 397 atasözüne yer verilmiştir (Bekar 2019a: 5). 1689 tarihli, yazarı bilinmeyen, Dresden Kütüphanesinde Moritz Georg Weideman adına kayıtlı olan, *Proverbia Turcica Cum Versione Italica et Latine & Herum Proverbia Turcica Major Pars Latinis Literis Scripta est*, başlıklı atasözü mecmuasında 606 atasözü tespit edilmiştir (Bekar 2019a: 5-6). Thomas Vaughan'ın İzmir'de yazdığı, 1709'da yayımlanan *A Grammar of the Turkish Language* adlı önemli gramerinde 53 atasözü yer almaktadır (Güneş 2018: 11). J. Ch. Clodius'un 1729 tarihli *Grammatica Turcica Necessariis Regulis Praecipuas Linguae Difficultates Illustrans (etc)* başlıklı gramerinde 31 atasözü tespit edilmiştir (Bekar 2019a: 6). 18. yüzyılın Türkçe gramerlerinden olan J. von Preindl'in *Grammaire Turque* adlı eserinde de 40 atasözü yer alır (Bekar 2019a: 6). Franciscus à Mesgnien Meninski'nin ilk baskısı 1680'de, ikinci baskısı 1780 yılında yapılan gramerinde de Türkçe atasözleri tespit edilmiştir (Kargı Ölmez 2002: 63). B. Pianzola'nın 1789 tarihinde yayımladığı, *Dizionario, Grammatiche, e Dialoghi per Apprendere le Lingue Italiana, Greca-Volgare, e Turca, e Varie Scienze* adlı eserde 173 atasözü bulunur (Bekar 2019a: 7). 18. yüzyılın sonu veya 19. Yüzyılın başına tarihlendirilen, F. von Dombay'ın *Proverbiorum Turcicorum Centuria I-IV & Proverbia Turcica Quadraginta* başlıklı atasözü derlemesinde 440 atasözü ve deyim yer almaktadır (Ekinci 2013: 56, Bekar 2019a: 7). 1823'te yayımlanan P. A. Jaubert'in *Elements de la Grammaire Turke* adlı eserinde 358 atasözü tespit edilmiştir (Yılmaz ve Özevren 2017:

² Durmuş'a göre eserin son baskısında 99 Türk atasözü vardır (2018: s. 38).

31). A. Hindoglu'nun 1829 tarihli *Theoretisch-Practische Türkische Sprachlehre für Deutsche* adlı Türkçe öğretim kitabında 13 atasözü yer almaktadır (Bekar 2019a: s. 8). 1853'te M. Wickerhauser tarafından yayımlanan *Wegweiser zum Verständnis der Türkischen Sprache Eine deutschtürkische Chrestomathie* adlı Arap harfli Türkçe metinler kitabında 517 atasözü, H. F. Fleischer'in 1853 tarihli Türkçe öğrenim kitabı olan *Der Vollkommene und Schnelle Türkische Selbstlehrer* adlı eserde de 134 atasözü yer almaktadır (Bekar 2019a: 8). *Osmanische Sprichwörter* adlı, 1865 tarihinde O. F. von Schlechta Wssehrd tarafından yayımlanan eserde de 500, P. J. Piquere'nin *Grammatik der Türkisch-Osmanischen Umgangssprache* adlı, 1869 tarihli gramerinde 140 atasözü bulunur (Bekar 2019a: 9). Yine 1869 yılında yayımlanan, A. Wahrmund'un gramer bilgisi, sözlük ve metinler içeren, üç ciltlik *Praktisch Handbuch der Osmanisch-Türkischen Sprache* adlı eserinde 100 atasözü tespit edilmiştir (Bekar 2017: 3). L. Fink'in 1872'de yayımladığı *Türkischer Dragoman Grammatik, Phrasensammlung und Wörterbuch der Türkischen Sprache* adlı eserinde de 20 atasözü bulunmaktadır (Bekar 2019a: 9). A. Müller'in 1889 tarihli Türkçe grameri olan *Türkische Grammatik, mit Paradigmen, Litteratur, Chrestomathie und Glossar*'ında ise 137 atasözü vardır.

Osmanlı'daki Ermeni tebaadan birçok aydının da Türk atasözlerini derlediği, bu konuda Ermeni harfli, hatırı sayılır külliyyatın olduğu görülmektedir. Kut (1983), Kaymaz (2013), Koz (2015), Yıldız ve Öztürk (2016), Sülükçü (2017) Ermeni harfli Türkçe atasözü derlemeleri hakkında önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Kut (1983: 5) Ermeni harfli Türkçe atasözleri içeren eserleri *Mecmua'ı- Letâiyif ve Durub-ı Emsâl* (1870), Simon Culardyan'dan *Türkçe Atasözleri (Dacgagan Aradz)* (1882) *Mesel-i Mensur* (1882), Malatyalı Hamparsum Benneyan'ın *Atalarsözü Külliyyatı (Aradzabadum)* (1897), *Kıssadan Hisse ve Mülâhazat-ı Ahlâkiye* (2 Cilt 1901-1902), *Türkische Sprichwörter* (Almancaya çeviren: A. Mary 1877), *Proverbes Türcs. Transcription Armenien. Traduit en Français* (1881), *Proverbi Popolari Turchi. Scritti con lettere Armene e tradotti in Italiano* (1871), *Turkish Proverbs. Translated into English* (1884) olarak sıralamıştır. Kaymaz, yukarıdaki listede yer alan *Türkische Sprichwörter* adlı eserdeki 355 Türk atasözünü ele almıştır (bk. Kaymaz 2013). Koz ise Ermeni harfli bir mecmuadaki 75 Türk atasözünü ele almıştır (bk. Koz 2015). Yıldız ve Öztürk'ün çalışmasında bir başka Ermeni harfli atasözleri kitabındaki 181 Türk atasözü yer almaktadır (bk. Yıldız, H. ve Öztürk, A. 2016). Sülükçü ise çalışmasında Kaymaz ile Yıldız ve Öztürk'ün makalelerine konu olan eserlerin farklı baskılarındaki atasözü sayılarını karşılaştırmıştır (bk. Sülükçü 2017).

Osmanlı Yahudileri de Türk atasözlerine ilgi duymuştur. 1847'de Manastır'da doğan Yakov Yona, erlediği atasözlerini 1900'lü yılların başında Kahire'de yayımladı. Bu derlemedeki atasözleri Avner Levi tarafından ele alınmıştır (bk. Levi 1994).

2. Osmanlı Müelliflerince Hazırlanan Eserler

Atasözü Derlemeleri

15. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı eserde kaydedilen ama hazırlayıcısı bilinmeyen Kitâb-ı Atalar adlı eser 698³ atasözü içermektedir. Mevlana Şemseddin'e ait Teshil adlı bir tıp kitabının 16. yüzyıldaki kopyasının arkasına yerleştirilen Kitab-ı Atalar Anadolu sahasında bilinen en eski atasözü derlemelerinden biri olmakla birlikte Âdem Ceyhan, eserde Osmanlı'dan hiç söz edilmeyişinden hareketle eserin Osmanlı sahası dışında bir yerde yazıldığını düşünmektedir (2011: 182). Eser Veled Çelebi İzbudak tarafından 1936'da yayımlanmıştır (bk. Velet Çelebi 1936). *Hazihi'r-Risaleti min Kelimâtı Oğuzname el-Meşhur bi-Atalar Sözü* başlıklı, yazarı ve yazılış tarihi bilinmeyen bu atasözü derlemesi Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır. 15 veya 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen yazmadan çekilen bu nüshadan ilk olarak Heinrich Friedrich von Diez söz etmiş ve bu yazmadaki 400 atasözünü iki makalede yayımlamıştır (bk. Güneş 2018). Eserdeki atasözlerinin *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de bulunması eserin eskiliğine kanıt olarak gösterilmektedir. 2210 atasözü içeren eser üzerine Yıldız Çınar yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. Çınar 1996). Ayrıca Eserin bir nüshası da Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi El Yazmaları Bölümünde *Emsâl-i Türkî* adıyla kaydedilmiştir. Bu nüsha Berlin'deki nüshadan daha az atasözü içermektedir. Eserde 1863 söz tespit edilmiştir (Tan 2020: 261). Bu nüsha Türkiye'de Samed Alizade ve Ali Haydar Bayat tarafından yayımlanmıştır (bk. Alizade, S. ve Bayat, A. H. 1992). Anadolu sahasına ait bir başka atasözü derlemesi de 16. yüzyılda kaleme alınmış olan ait *Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl* adlı eserdir. 289 beyitten oluşan bu eser 267 atasözü ve deyim barındırmaktadır. Ayrıca 29 minyatür bulunan eser üzerine Günay Kut çalışmıştır (bk. Kut 1986). Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan *Atalardan Kalma ... Emsâl ...* başlıklı eser 275 atasözü içermekle birlikte, metin yayını yapan Âdem Ceyhan'ın belirttiği gibi tekrar eden atasözlerinin bulunması nedeniyle aslen 260 civarında farklı atasözü barındırmaktadır (Ceyhan 2006: 239, 1. dipnot). Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan bir başka durûb-ı emsâl metni ise 17. Yüzyıldan kalma *Hâzâ Durûb-ı Emsâl* başlıklı eserdir. 545 atasözü içeren bu eser de Âdem Ceyhan tarafından yayımlanmıştır (bk. Ceyhan 2011b). Berlin Devlet Kütüphanesindeki Ahmed bin Musa tarafından 1642 yılında İstanbul'da derlenen bir atasözü mecmuasının da 338 tane atasözü içerdiği tespit edilmiş, bu mecmua Ahmet Naim Çiçekler ve Esmâ Baralı Çiçekler tarafından yayımlanmıştır (bk. Çiçekler, A. N. ve Baralı Çiçekler, E. 2018). Türk Dil Kurumu Yazmaları arasında iki nüshası bulunan *Darb-ı Mesel-i Müsta'mele* başlıklı yazarı ve yazılış tarihi bilinmeyen bu atasözü derlemesinin içeriğindeki şairlerden alınan mısralardan hareketle 16 veya 17. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Eserde 660'tan fazla atasözü, deyim ve mısra yer almaktadır. Bunların ancak yarısı kadarı atasözüdür. Eser, Âdem Ceyhan ve Ramazan Ekinci tarafından yayımlanmıştır (bk. Ceyhan, Â. ve Ekinci, R. 2019). Yazarı ve yazılış zamanı bilinmeyen bir başka eser de *Min Darbi'l-emsâl Ata Sözi Türkî Nice Nasihatdur* başlıklı 184 söz içeren bir derlemedir. Eserin metin yayını alfabetik düzen içinde Sadettin Buluç tarafından hazırlanmıştır (bk. Buluç 1978). İngiltere British Museum'da bulunan 17. yüzyılın ikinci yarısında telif edilen *Emsâl-i Türkiyye* adlı eser ise 100 atasözü içermektedir (Ceyhan 2011a: 196). Eserin metin yayını Şükrü Elçin tarafından hazırlanmıştır (bk. Elçin 1988). 18. Yüzyılın başlarına tarihlendirilen, Oxford Bodleian Kütüphanesi bulunan *Türkçe Tekellümât* adlı mecmuanın ikinci kısmında yer alan *Durûb-ı Emsâl Beyânındadır* başlıklı atasözü

³ Ceyhan'ın aktardığına göre eserin Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan ve Pertev Naili Boratav tarafından tanıtılan nüshasında 1200 atasözü bulunmaktadır (2011: s. 186).

derlemesi de 290 Türk atasözü içermektedir (Tan 2020: 262). Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan ve Ceyhan'a göre 18 veya 19. Yüzyıla ait olan *Risâle-i Durûb-ı Emsâl Tertîb-i Hurûf-ı Hîcâ* adlı atasözü derlemesi hakkında Ceyhan ayrıntılı bilgi ve eserde geçen atasözlerinden örnekler vermiş olsa da araştırdığımız kadarıyla metin bütüncül olarak yayımlanmış değildir. Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı bulunan *Hâzâ Durûbül-emsâl li Kemâl Paşazâde* adlı manzumenin 16. yüzyılın önemli bilginlerinden İbn Kemâl adıyla bilinen Şemseddin Ahmed Efendi tarafından telif edildiği belirtilse de Ceyhan'a göre eserdeki birçok beyit, aynı dönem şairlerinden Güvâhî'nin *Pendnâme* adlı eserinde de mevcuttur. Dolayısıyla eserin İbn Kemâl'e atfedilmesi doğru değildir (Ceyhan 2011a: 205). 16. yüzyılın önemli atasözü derlemelerinden biri de dönemin ünlü şairlerinden Cemâlî'ye ait olan *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserdir. Süleymaniye Kütüphanesindeki bir mecmuada bulunan derleme 380 beyitten oluşmaktadır ve eserdeki atasözlerinden yaklaşık 170'i Güvâhî'nin *Pendnâme* eserindeki sözlerle ortaktır (Ceyhan ve Koşık 2016: 40). Eser, Adem Ceyhan ve Sercan Koşık tarafından yayımlanmıştır (bk. Ceyhan, A. ve Koşık S. 2016). 17. Yüzyılın önemli şairlerinden Fehîm-i Kadîm'e ait olduğu düşünülen *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adlı eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde kayıtlı olan şairin külliyyatının sonunda bulunmaktadır. Eser, Ramazan Ekinci tarafından atasözü olanlar ve olmayanlar birbirinden ayrılmak suretiyle yayımlanmıştır (bk. Ekinci 2015: 163-185). Ekinci, atasözü olan ve olmayan yapıların tasnifi sonucunda 480'e yakın atasözünü barındıran eserin Fehîm-i Kadîm'e ait olmayabileceğini dikkatlere sunmuştur (2015: 169). 18. yüzyılın çok bilinmeyen şairlerinden Meâlî'nin eldeki tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Halet Efendi kitaplığında yer alan bir mecmuada bulunan atasözü kasidesi de atasözleri içermesi bakımından önemlidir. Bu kaside Metin Hakverdioğlu tarafından yayımlanmıştır (bk. Hakverdioğlu 2009). 18. yüzyılda yazılan ve hâlihazırda İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonunda iki yazma nüshası bulunan Mustafa Nedîm'e ait *Tuhfetü'n-Nedîm* adlı eser 1927 yılında Ali Cânib tarafından alıntılarla tanıtılmıştır. Bu tanıtma yazısı 1996 yılında yayımlanan *Prof. Ali Cânip Yöntem'in Eki Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* adlı eserde Latin kökenli Türk alfabesiyle yeniden yayımlanmıştır (Haz. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan, İstanbul: Sözer Yayınları, 449-453) (Ceyhan 2011a: 214). Eser hakkında Ceyhan da (2011a: 213-214) alıntılarla bilgi vermekle birlikte araştırdığımız kadarıyla eser bütüncül olarak yayımlanmış değildir. Hâlis Muhammed bin Ahmed et-Tosyavî'nin (Hâlis Efendi) yazımını 1819'da tamamladığı *Turfetü'l-Emsâl* adlı eser de 76 atasözü içermektedir. Eser Mustafa Arslan tarafından yayımlanmıştır (bk. Arslan, 2019). Hıfzî'nin *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinin ise günümüze ham yazma hem de basma nüshaları ulaşmıştır. Eser önceleri 16. yüzyıl şairlerinden Edirneli Hıfzî Mehmed Efendi'ye mal edilse de Ceyhan, eserin ön sözünde geçen kişi adlarından hareketle III. Ahmed dönemi şairlerinden Hıfzî'ye ait olduğunu ortaya koymuştur (Ceyhan 2011a: 215-216). Bununla birlikte Ceyhan'ın söz konusu çalışmasından sonraki birçok yayında da eserin 16. Yüzyıl şairlerinden Edirneli Hıfzî'ye ait olduğu bilgisi yinelenmiştir. Eserin 1846'da Tabhâne-i Âmire'de basılan nüshasıyla bu nüshadan istinsah edildiği düşünülen TBMM'de kayıtlı yazma nüshası Âdem Ceyhan tarafından yayımlanmıştır (bk. Ceyhan 2010). *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserin Marmara Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde kayıtlı nüshası 2015'te Mehmet Ünal tarafından yayımlanmıştır (bk. Ünal 2015). Esere ait basma ve yazma nüshanın metni ve incelemesi 2019 yılında da Ramazan Fırat tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Söz konusu makalede ve tezde Ceyhan'ın

metin yayınının ve dolayısıyla eserin müellifiyle düşüncelerinin görülmediği anlaşılmaktadır. Eserde 640 Türk atasözü yer almaktadır. Çok sayıda nüshası bulunan eserlerden biri de Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Hurûf ile Müretteb Durûb-ı Emsâl* adlı atasözü derlemesidir. 450 civarında atasözü ve deyim içeren eserin metni Ahmet Yılmaz tarafından yayımlanmıştır (bk. Yılmaz 1999). 19. yüzyılda yaşayan Vâcid Ahmed Efendi'nin 1859'da basılan *Durûb-ı Emsâl* adlı eseri Hıfzî'nin *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinden seçtiği atasözleri ve deyimleri içeren bir eserdir. Bu yönüyle eser bazı kütüphane kayıtlarında Hıfzî adıyla kaydedilmiştir. Eserin bütüncül yayını bildiğimiz kadarıyla henüz yapılmamıştır. 1874-75 yıllarında yazılan Ahmed Bâdî Efendi'nin Armağan adlı eseri Edirne İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. 5675 atasözü ve deyim içeren bu eser Süreyya Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli ve Fatih Günay tarafından yayımlanmıştır (Tan 2020: 264). İlk baskısı 1863'te yapılan Şinasi'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* adlı eseri daha sonra yapılan eklemelerle 1870'te ve Ebuzziya Tefik ile birlikte 1884-85'te de basılmıştır. Ahmed Midhat Efendi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*'nin metin yayını Süreyya Beyzâdeoğlu tarafından hazırlanmıştır (bk. Beyzadeoğlu 2003). 1871'de *Atalar Sözü Türkî Durûb-ı Emsâl*, 1882'de de *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl Atalar Sözü* adıyla basılan Ahmed Vefik Paşa'nın atasözü derlemesi ikinci baskısında 8000 civarında atasözü ve deyim içermektedir. Eser, Recep Duymaz tarafından yayımlanmıştır (bk. Duymaz 2005). 1895'te basılan Tekezade Mehmed Said'in hazırladığı *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahud Atalar Sözü* eser de dönemin önemli atasözü derlemelerinden biridir. Eserde 5742 atasözü ve deyim bulunmaktadır (Tan 2020: 269). Eser Latin kökenli Türk alfabesine henüz aktarılmamıştır. Osmanlı döneminin belki de son atasözü derlemelerinden biri Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı tarafından 1898'den 1920'ye kadar eklemelerle hazırlanan ve 1920'de yazımı tamamlanan *Atalar Sözü Mecmuası* adlı eserdir (Alemdar 2018: VII). Yazma Türk Dil Kurumu Kitaplığında Etüt 104/1 ve 104/2'de kayıtlıdır ve iki ciltten oluşmaktadır. Eserin farklı bölümlerinin yayını ve incelemesini içeren ilgili bir doktorluk, iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. Alemdar 2018, Temel 2019, Türksoy 2019). Ali Emîrî Efendi'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* adlı üç ciltlik defterden oluşan ve İstanbul Millet Kütüphanesinde yine kendi adıyla bilinen koleksiyondaki yazmada 2300 atasözü ve deyim yer aldığı bilinmektedir (Tan 2020: 265). Eserin metin yayını ve incelemesi 2014'te doktorluk tezi olarak hazırlanmıştır (bk. Küçük 2014). Burada sayılanlar dışında Türkiye ve dünyanın çeşitli (özellikle Avrupa) kütüphanelerinde tespit edilmiş ama metin yayını henüz yapılmamış birçok atasözü derlemesi mevcuttur.

Nasihatnâmeler (Pendnameler)

Türk Edebiyatı'nda atasözleri sık başvurulan, irsal-i mesel adı verilen söz sanatına da konu olan dil yapılarıdır. Türk Edebiyatı'nda atasözlerinin bir diğer kaynağı da nasihatnâmelerdir (pendnâmeler). Toplumun veya sistemin eleştirisinin dile getirildiği, müellif tarafından sorunlara çözüm yollarının önerildiği bu tür eserlerde atasözü sayısı eserden esere değişmekle birlikte oldukça fazladır. Öğüt verici, didaktik eserler olan nasihatnâmelere Anadolu sahasında 13. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu türde olarak Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* ve Ahmet Fakih'in *Çarhnâme* adlı eserleri ilk örnek olarak kabul edilmektedir (Pala, 2006: 409-410). Bu

iki eserdeki atasözleri Zeki Kaymaz tarafından ele alınmıştır (bk. Kaymaz 2015). 14. yüzyıla ait, aslen bir nasihatnâme olmamakla birlikte adını burada sayabileceğimiz 'İşk-nâme adlı eserdeki 250 atasözü de Zeki Kaymaz tarafından tespit edilmiştir (bk. Kaymaz 2019). 15. yüzyıla ait Sinan Paşa'nın *Maarifnâme* adlı eseri de önemli nasihatnâme örneklerindedir. Nasihatnâmeler öğüt içeren eserler olmakla birlikte atasözü varlığı veya sayısı eserden esere değişir. Örneğin bu türe dâhil edilen 15. yüzyılda kaleme alınmış olan Germiyanlı Yetimî'nin *İbretnâme* adlı eseri doksan dokuz beyitten ibarettir ve yaptığımız ön incelemede eserde atasözüne rastlanmamıştır (Metin yayını için bk. Kaplan ve Kalsın 2009). Nasihatnâme türünün (bu türün ilk ve en önemli örneklerinden olan Ferüddin Attar'ın *Pendnâme* adlı eseri dolayısıyla) *pendnâme* olarak da sıklıkla anıldığı görülür. Birçok Divan şairinin Feridüddin Attar'ın *pendnamesine* tercüme veya şerh yazdığı görülmektedir. 16. Yüzyıl şairlerinden Zaîfî'nin *Bustân-ı Nesâyih* adlı eseri (bk. Koçin 1991 ve Tokatlı 1996), şairinin kim olduğu tartışmalı olsa da çoğunluk tarafından Edirneli Nazmî olduğu kabul edilen şair Nazmî'nin *Pendnâmesi* (Metin yayını için bk. Altun 2014), Pir Mehmed Azmî Efendi'nin (ö. 1582) 1566 yılında *Enisü'l-Ârifin* (bk. Kocaer 2009), Murad Molla tarafından 19. Yüzyılın ilk yarısında yazılan *Mâ-Hazâr* (bk. Erkan 2010) adlı eser ve Ali Behcet Efendi tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan *Nüzhetü'l-İhvân* (bk. Ertuğrul 2017) bunlardan birkaçıdır (Ayrıntılı bilgi için bk. Türkoğlu 2018: 672-677). Ancak tercüme metin olmaları nedeniyle Türk atasözlerini barındırması bakımından bu eserlere temkinli yaklaşmak gerekir. Türk edebiyatında *pendnâme* dendiğinde belki de akla ilk gelen Güvahi'nin *Pendnâme* adlı eseridir (Metin yayını için bk. Hengirmen 1983). Eserde 500 kadar atasözü olduğu İskender Pala tarafından bildirilmiştir (2006: 409). Eserdeki atasözleri aynı zamanda eserin dil incelemesini de yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olan Dilek Erenoğlu tarafından derlenip incelenmiştir (bk. Erenoğlu 2007). Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin *Nushatü's-selâtîn* adlı eseri de nasihatnâme türünün önemli ürünlerindedir (Metin yayını için bk. Ertaş 2008). 17. yüzyılda da bu türe dâhil edilebilecek çok sayıda eser verilmiştir. Dönemin temsilcilerinden Sâfi Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend* adlı eserindeki atasözleri, eserin metnini yüksek lisans tezi olarak hazırlayan Mehmet Sait Çalka (2007) tarafından ilgili tezin inceleme bölümünde ele alınmıştır. 18. yüzyılın en bilinen eserlerinden biri olan Nabî'nin *Hayriyye* adlı eseri de çok sayıda atasözü ve deyim içeren, türün önemli örneklerindedir. Eserdeki atasözleri Mehmet Arı (2017) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ele alınmıştır. Diyarbakirli Seyyid Ahmed Mürşidî Efendi'nin *Pend-i Mürşidî* adlı eseri de bu yüzyılın önemli nasihatnâmelerindedir. On bin beyitlik manzume metni Mehmet Sait Mermutlu (1996) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Dönemin mutasavvıflarından Zarîfî'nin *pendnâmesi* (Kalkandelen 2015: 293) de diğerleri gibi sosyal hayatın pek çok konusuna temas eden önemli bir nasihatnâmedir (Metin yayını için bk. Arslan 1994).

Divanlardaki atasözleri

Atasözleri bugün olduğu gibi geçmişte de manzum ve mensur çeşitli anlatı türlerinde şair ve yazarların hem edebî hem de öğretici bir unsur olarak kullandıkları dil yapıları olmuştur. Halk edebiyatının pek çok türünde olduğu gibi Divan şairlerinin şiirlerinde de atasözlerine sıklıkla başvurdukları görülür. Divanlardaki atasözleri çok

sayıda araştırmacının dikkatini çekmiş, konuyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar yanında bu tür çalışmaları toplu olarak ele alan, tanıtan çalışmaların olduğu da görülür. Bayram Ali Kaya'nın "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi" başlıklı makalesi bunlardan biridir. Bu çalışma 2011'de yayımlanmıştır ve o tarihe kadar yapılmış Divan şiirindeki atasözlerini ele alan çalışmaları ve bunların özelliklerini içerir.

Divan şiirinde atasözlerine yer veren en eski şair Safî'dir. Safî mahlasıyla şiir yazan Cezerî Kasım Paşa Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde vezirlik yapmıştır (Akdoğan, D ve Demirel, Ö 2012: 1)⁴. Mengi'nin (1986) aktardığına göre Latîfî, tezkiresinde Safî'den söz ederken Anadolu'da atasözü söyleme geleneğinin Safî ile başlayıp Necâtî ile kemâle erdiğinden söz eder (s. 47). Bu iki şair dışında da yukarıda belirttiğimiz gibi Divan şiirinde neredeyse her şairde etkin bir atasözü kullanımı söz konusudur. Örneğin 14. yüzyıl sanatçılarından Hoca Dehânî (bk. Kartal 2020), Kadı Burhaneddin'de (bk. Kartal 2020) Safî gibi 15. yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa (bk. Öge 2001), Necâtî (bk. Mengi 1986), Mesîhî (bk. Öge 2001), Cem Sultan (bk. Öge 2001), Şeyhî (bk. Öge), Üsküblü İshak Çelebi'nin (bk. Öge 2001) eserlerinde, 16. yüzyılda, Trabzonlu Figânî (bk. Karahan 1981), Aşık Paşa (bk. Kılıç 1996), Zâtî (bk. Küçük 2013), Hayâlî Bey (bk. Kurnaz 1986), Taşlıcalı Yahya (bk. Kurnaz 1983), Nev'î (bk. Dinçer Arslan 2019), Fuzûlî (bk. Ambros 1996), Bakî (bk. Kaya 2020), 17. yüzyılda Azmizâde Hâletî (bk. Kaya 1998), Nev'îzâde Atayî (bk. Yelten 1989), Nâbî (bk. Arı 2017), Sâbit (bk. Kaplan, Y. 2009), 18. yüzyılda Nedîm (Batislam 1997), Koca Ragıp Paşa, Şeyh Galib (bk. Bayın 2001), Sünbülzâde Vehbî (bk. Kalaycı Sevinç 2007), Enderunlu Vâsîf'ın (bk. Kalaycı Sevinç 2007) eserlerindeki atasözleri dikkat çekici unsurlar olarak tespit edilmiştir.

Diğer Eserler

Anadolu sahasında Divan Edebiyatı sanatçılarının yanı sıra halk ozanlarının eserlerinde de atasözlerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülür. Bunun yanında cönkler ve divanlarda yer alan eserler dışında başka telif eserlerde de atasözlerine rastlanmıştır. Bunlara Kâtib Çelebi'nin Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr adlı alfabetik olarak hazırlanan ansiklopedik sözlüğü örnek olarak verilebilir. Eserde "felsefî ve edebî fıkralar; aile ve devlet idaresine dair menkıbeler; kuşlara, diğer hayvanlara, otlara ait ilginç bilgiler, hoş latifeler, hikâyeler; sarf ve nahve dair mâlûmat; şiirler, atasözleri vb. bulunmaktadır" (Gökyay 2002: 39). Bunun yanında Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî*, Muallim Nâcî'nin *Lugat-i Nâcî* adlı eserlerinde de atasözleri yer almaktadır. Şemseddin Samî'nin *Kâmus-ı Türkî* adlı sözlüğünde de az olmakla birlikte atasözü tespit edilmiştir⁵.

⁴ Bayram Ali Kaya'nın makalesinde sehven Safî'nin Yıldırım Bayezid'in veziri olduğu belirtilmiştir (2011: s. 14.).

⁵ Kâmus-ı Türkî'deki atasözleriyle ilgili tespit edebildiğimiz bir çalışma olmamakla birlikte eser üzerinde yaptığımız ilk taramada E maddesine kadar (Taramada Paşa Yavuzarslan'ın hazırladığı *Kamus-ı Türkî, Şemseddin Samî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (2015) adlı eser kullanılmıştır.) sadece birkaç atasözü tespit edilmiştir.

SONUÇ

Türkçenin çok eskiye dayanan atasözlerini kayıt altına alma tarihinin de eskilere dayandığı görülmektedir. Edebî türlerde atasözü kullanımı daha eski tarihlere gitmekle birlikte atasözleri için müstakil eser hazırlama çabası 16 ve 17. yüzyıllarda artmıştır. Bunu başlıca üç sebebe bağlayabiliriz. Bu sebeplerden birincisi Türk edebiyatının her anlamda olduğu gibi atasözü yazıcılığında da belli bir olgunluğa 16. yüzyılda gelmiş olması; ikincisi İstanbul'un fethi ve sonrasındaki ticari anlaşmalar yoluyla Osmanlı topraklarına gelen Batılılar'ın Türk kültürüne ve diline olan ilgisi ve son olarak 17. yüzyıl sonunda Osmanlı'da işlerin iyi gitmemesi sebebiyle toplumda çeşitli sıkıntıların, yozlaşmaların yaşanması ve bu sebeple edebî türlerde didaktik bir anlayışa yönelme olarak açıklanabilir. Türk atasözlerini geçmişten gelen büyük bir ilgiyle yerli ve yabancı çok sayıda müellif derlemiş, böylelikle atasözlerinin günümüze ulaşmasına büyük katkılar sağlamıştır. Atasözlerinin hem halk ozanlarının dilinde hem de Divan Edebiyatı ürünlerinde işlendiği, dolayısıyla halk ve aydın kesim arasında etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda farklı tasniflerle değerlendirdiğimiz eserlerdeki bu sözlerin atasözü olup olmadığının belirlenmesi, tespit edilen atasözlerinin bir araya getirilip yapılacak incelemelerle kültürel göstergelerinin, eski veya nispeten yeni olma özelliklerinin, eserlerde geçme sıklıklarının vb. niteliklerinin ele alınması gerekmektedir. Bu türden çalışmalar günümüze kadar yapılmışsa da hem yapılan değerlendirmelerin eksikliği hem de yeni ortaya çıkan eserler böyle bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Böylelikle geçmişten günümüze Anadolu sahasında oluşmuş veya kaydedilmiş atasözleri bütüncül olarak bir araya getirilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, Y ve Demirel, Ö. (2012). "Cezerî Kasım (Sâfi) Paşa'nın Hayatı ve Eserleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 36/36, 1-40.
- Alemdar, E. (2018). *Kaynaktan Eğitime Atasözleri Ve Deyimler Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı Atalar Sözü Mecmuası (1.-538. Sayfalar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Altun, K. (2014). *Edirneli Nazmî, Pend-Nâme-i Nazmî, (Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr), İnceleme-Metin-Sözlük*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Ambros, E. G. (1996). "'Cennete Rüşvetle Girilmez' Fuzûlî'nin Eserlerinde Atasözleri". *Fuzûlî Kitabı 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 149-155.
- Arı, M. (2017). *Nâbî'nin Hayriyye Adlı Eserindeki Deyim ve Atasözlerinin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi*. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Arslan, M. (1996). *Pendnâme-i Zarîfî*. Sivas: Dilek Matbaacılık.
- Arslan, M. (2019). *Hâlis Efendi Turfetü'l-Emsâl Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Batıslam, H. D. (1997). "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları 1997, Fuat Özdemir Anısı*, 107-125.
- Bayın, Y. (2001). *Bazı Divanlarda Atasözlerinin Kullanımı (15.-18. Yüzyıl)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bekar, B. (2017). "A. Wahrmund'un Praktisch Handbuch der Osmanisch-Türkischen Sprache Adlı Eserindeki Türk Atasözleri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 9, 1-14.
- Bekar, B. (2019a). "Transkripsiyon Metinlerinde Türk Atasözleri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 5, 1-13.
- Bekar, B. (2019b). *Batı Kültüründe Türk Atasözleri (16-19. Yüzyıl)*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Beyzadeoğlu, S. (2003). *Şinasi Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*. Ankara: MEB Yayınları.
- Beyzadeoğlu, S., Gürgendereli, M. ve Günay F. (2004). *Edirneli Ahmed Bâdî Efendi Armağan Dîvân Şiirinde Atasözleri ve Deyimler*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayını.
- Buluç, S. (1978). "Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri". *Ömer Asım Aksoy Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11-26.
- Ceyhan, Â. (2010). "Hıfzî'nin Manzûme-i Emsâl'i Yahut Türk Atasözleri ve Deyimlerinin 'Havas' Diline Çevrilmiş Hâli". *Journal of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift In Honor Of Walter G. Andrews*. 34/1, 85-119.
- Ceyhan, Â. (2011a). "Bazı Yazma ve Basma Eserlerdeki Türk Atasözleri Derlemeleri". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 4, 175-225.
- Ceyhan, Â. (2011b). "17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca 'Hikâye'leri ve Türk Atasözleri". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı* 9/2, 121-160.

- Ceyhan, Â. ve Koşik, S. (2016). "Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 16, 33-76.
- Ceyhan, Â. ve Ekinci, R. (2019). "Hazırlayanı Belirsiz Bir Atasözleri Kitabı: 'Durûb-ı Emsâl-i Müsta'mele'". *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hatıra Kitabı*. İstanbul, 246-281.
- Çalka, M. S. (2007), *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Dilâçar, A. (1971). "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1970, 197-210.
- Dinçer Arslan, S. (2019). "Nev'î Divanı'nda Atasözleri, Deyimler ve Bunların Kullanımı Üzerine". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/2, 253-277.
- Drimba, V. (1989). "XVII. Yüzyılda Yayımlanmış Bir Türk Atasözleri ve Vecizeleri Derlemesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1985, 9-26.
- Durmuş, O. (2017). "Türkiye Türkçesinin Basılı İlk Atasözleri: H. Megiser'in Paroemiologia Polyglottos Adlı Eserinde Yer Alan Atasözleri". *Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları: 659-678.
- Durmuş, O. (2018). "1655 Tarihli Küçük Bir Atasözü Derlemesi: Proverbia Quaedam Arabica, Persica, & Turcica'daki Türk Atasözleri". *Türk Dili* 794, Şubat 2018, 36-45.
- Durmuş, O. (2020). *Türkçe'nin Basılı İlk Atasözü Kitabı: G.B. Donado'nun Derlediği Türk Atasözleri / Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turcheschi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları Dizisi: 18.
- Duymaz, R. (2005). *Atalar Sözü Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl Ahmed Vefik Paşa*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Ekinci, M. U. (2013). "Franz von Dombay'ın (1758-1810) Türkçe Atasözleri ve Deyimler Derlemesi". *Türkbilgi* 25, 55-74.
- Ekinci, R. (2015). "Fehîm-i Kadîm'e Mâl Edilen Bir Atasözleri Kitapçığı: Durûb-ı Emsâl-i Türkî". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/1, 163-185.
- Elçin, Ş. (1988) "British Museum'da Bulunan Yazma Bir Atalar Sözü Mecmuası". *Halk Edebiyatı Araştırmaları* 2. Ankara: Akçağ Yayınları, 350-360.
- Erenoğlu, D. (2007). "Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4 Fall 2007, 1150-1167.
- Erkan, A. (2010). *Mâ-Hazâr Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ertaş, K. (2008). *Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ertuğrul, M. (2017). *Pendnâme Şerhi Nüzhetü'l-İhvân'a Göre Pend-i Attâr'da Tasavvufî Kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Fırat, R. (2019). *Hıfzî'nin Manzûme-i Durûb-ı Emsâl'i (İnceleme-Metin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gökyay, O. Ş. (2002). "Kâtib Çelebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 25. cilt, 36-40.
- Güneş, İ. T. (2018). "Thomas Vaughan'ın 'A Grammar Of The Turkish Language' Kitabı'ndaki Örnek Atasözleri". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 1/1, 7-15.
- Hakverdioğlu, M. (2009). "Orijinal Bir Durûb-ı Emsâl-i Osmânî Örneği Meâlî'nin Atasözleri Kasidesi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/5, 198-205.
- Hengirmen, M. (1983). *Güvâhi, Pend-nâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İğci, A. (2015). "1672 Tarihli Colloquia Familiaria Turcico Latina'da Tarihî Ağız Malzemesi ve Batı Rumeli Tarzı Fiil Çatısı". *Diyalektolog* 10, 71-77.
- Kalaycı Sevinç, D. (2007). 18. Yüzyıl Şairlerinden Sümbülzade Vehbi (Lutfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerindeki Atasözleri ve Deyimler. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kalkandelen, A. H. (2015). "Pendnâmeler Işığında İnsânî Değerler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 286-305.
- Kaplan, M. ve Kalsın, Ş. (2009). "Germiyanlı Yetimî ve 'İbret-Nâmesi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/2, 672-689.
- Kaplan, Y. (2009). "Sâbit'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/4, 599-635.
- Karahan, A. (1980). "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 43-53.
- Kargı Ölmez, Z. (2002). "Meninski'nin Sözlüğü'ndeki 'Tatarca' Sözcükler". *Türkoloji Dergisi* 15/1, 61-73.
- Kartal, Y. (2020). *14. yüzyıl Anadolu Sahası Şairlerinden Kadı Burhaneddin, Ahmedî ve Hoca Dehhânî'de Atasözleri ve Deyimler*. Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kaya, B. A. (1998). "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler". *Bir* 9-10, 369-392.
- Kaya, B. A. (2011) "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, 11-54.
- Kaya, B. (2020). "Bâkî Divanı'nda Atasözü ve Deyimler". *Asia Minor Studies* 8/1, 403-417.
- Kaymaz, Z. (2013). "Ermeni Harfli Bir Türkçe Atasözleri Kitabı". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XIII/1, 173-212.
- Kaymaz, Z. (2015). "Eski Anadolu Türkçesi Bağlamında Yûnus Emre'nin Eserlerindeki Atasözlerine Bir Bakış". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 40, 101-119.
- Kaymaz, Z. (2019). "Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Atasözleri Varlığı: 'İşk-Nâme Örneği". *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 1021-1033.
- Kılıç, F. (1996). "Âşık Çelebi Divanında Atasözü Ve Deyimler". *Bilig* 1, 24-30.
- Kocaer, S. (2009). *Pendnâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Koçin, A. (1991). *Zaîfî ve Bustân-ı Nasâyih'i: İnceleme - tenkitli metin*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Koz, S. (2015). "Ermeni Harfli Bir Türkçe Yazma Mecmûadan Atasözü ve Deyimler." *Çekirge Budu. Festschrift in Honor of Robert Dankoff. Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 44, 285-314.
- Kurnaz, C. (1986) "Hayâlî Bey Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler". *Millî Kültür Dergisi* 52, 42-44.
- Kurnaz, C. (1983). "Taşlıcalı Yahyâ Beğ Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hâtırasına Armağan, 1979-1983, XVII-XXI/1-2*, 195-207.
- Kut, G. (1986). "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I*, İstanbul, 73-112.
- Kut, T. (1983). "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Atasözleri Kitapları". *Türk Folkloru* 53, 5-6.
- Küçük, İ. (2014). Ali Emîrî Efendi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'si [Metin-çeviri-açıklamalar-dizin]. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktorluk Tezi).
- Küçük, S. (2013). "Zâtî Dîvânı'nda Arkaik Unsurlar". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 49, 117-130.
- Levi, A. (1994). "Yakov Yona'nın Derlediği Türk Atasözleri". *Aspects of Ottoman History*. Kudüs: The Magness Press, 304-312.
- Mazioğlu, H. (1977). "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi". *Türkoloji Dergisi*, 7/1, 47-53.
- Mengi, M. (1986). "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı". *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 4, 47-56.
- Mermutlu, M. S. (1996). *Ahmed Mürşidî'nin Pendnâmesi (Tenkitli Metin)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Oy, Aydın (1991) "Atasözü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4. cilt, 44-46.
- Öge, S. (2001). *15. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necâti Beg, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Dîvânlarında Atasözleri ve Deyimler*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yüceol Özezen, M. (2001). "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi* 600, 869-879.
- Stein, H. (2000). "17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu". (çeviren: Volkan Coşkun), *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ½, 1-29.
- Sülükçü, Y. (2017). "Türkçe Öğretim Materyali Olarak 19. Yüzyılda Ermeni Harfli Türkçe İle Yazılmış 'Turkish Proverbs...' Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelemesi". *International Journal of Language Academy* 5/4, 336-347.
- Temel, R. (2019). *Kaynaktan Eğitime Atasözleri Ve Deyimler Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı Atalar Sözü Mecmuası 2. Cilt 1339.-1445. Sayfaları Arası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tokatlı, Ü. (1996). *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Zaîfî, Kitâb-ı Bostân-ı Nasayih*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

- Türksoy, S. (2019). *Kaynaktan Eğitime Atasözleri Ve Deyimler Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı Atalar Sözü Mecmuası 2. Cilt 1446.-1554. Sayfaları Arası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Pala, İ. (2006). "Nasihatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32. cilt, 409-410.
- Tan, N. (2020) "Türkiye'de Genel Atasözü ve Deyim Sözlüklerinde Anlam Verme Çalışmalarına Toplu Bir Bakış". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 50, 257-296.
- Türkoğlu, S. (2018). "Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attar'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2018/22, 671-692.
- Ünal, M. (2015). "Hıfzî'nin 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: Manzûme-i Durûb-ı Emsâl". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35, 101-126.
- Velet İzbudak (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul.
- Yıldız, H. ve Öztürk, A. (2016). "19. Yüzyıla Ait Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri Üzerine". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 6 (3), 739-766.
- Yılmaz, A. (1999). "Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 6, 225-271.
- Yılmaz, Y. ve Özevren, M. S. (2017). "P. A. Jaubert'in Elements de la Grammaire Turke'ündeki Atasözleri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 9, 31-68.